

Z

266

.C65x

Vänskapsfullt

J. förf.

OM SVENSKA
KLOSTERBAND

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

CMB

Z

266

.C65x

OM SVENSKA KLOSTERBAND

AF
ISAK COLLIJN

SÄRTRYCK UR JULDAGAR 1903

UPSALA
Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B.
1904

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

å konstens alla områden kunna skilda stilarter skönjas, som sträcka sig öfver längre eller kortare perioder inom dess historia. Så har också inom den dekorativa konsten bokbandet sina stilarter, sina perioder, som nära sluta sig till och följa de stora epokerna inom de andra grenarna af konstverksamhet. Man talar sålunda om en *byzantinsk* stil, då bokbanden, oftast öfverklädda med något dyrbart tyg eller sammet, smyckades med emaljarbeten, konstfullt utsirade elfenbensplattor, mosaik, guld- och silfverornamenteringar samt dyrbara ädelstenar och juveler. Denna period sträcker sig från 700-talet fram till det trettonde århundradet, då man till bindningsmaterial började använda

hufvudsakligen olika slag af beredt skinn. Så uppstod en *gotisk* stilart, som blomstrade i synnerhet i Tyskland och norra Frankrike, då skinnbanden pryddes med intryckta stämplat, till hvilka motiv först hämtades från växt- och djurvärlden. I början voro dessa figurer ytterst primitiva och grofva, men med boktryckerikonstens uppfinning utvecklade och fulländade sig denna stilart för att under 1500-talet öfvergå i en *renässansstil*, med hvilken bokbinderiet når ett storartadt uppsving. Det är under denna period, som särskildt i Italien och Frankrike de mest praktfulla band bindas. En Rafael, en Holbein gjorde då själfva utkast till banddekorationer; Dürers teckningar efterbildades på banden; den store venetianske boktryckaren och bokförläggaren Aldus Manutius ägnade lika mycken omsorg åt den yttre utstyrelsen af de praktverk han utgaf som åt deras tryckning; Grolier

Digitized by the Internet Archive
in 2016

och Maioli äro namn på bokälskare, hvilka hafva varit af den största betydelse för bokbinderiets utveckling. —

Till den gotiska stilen höra också de s. k. *reliures monastiques* eller *klosterbanden*, som för det mesta bundos i klostren. När under medeltiden all lärdom och alla bokliga idrotter slöto sig inom klostermurarna, så var det munkarne, som icke allenast skrefvo och bundo sina böcker, utan äfven själfva beredde pergamentet och skinnet. Man kan ej säga, att någon särskild konststil sätter sin prägel på dessa band, men desto mera det praktiska behovet att skydda böckerna äfvensom banden för nötning och förstöring. Alla anordningar på ett dylikt band tyckas gå ut härpå. Med boktryckerikonstens omstörtande uppfinning flyttades bokhandtverket ut ur den trånga klostercellen och blef egentligen lekmännens sak. Boktryckaren var den tiden oftast äfven bok-

bindare i så måtto, att han själf styrde om bindningen af sina tryck, innan de lämnade hans officin. Längre fram blir bokbinderiet ett särskildt yrke med egna förordningar och privilegier.

Ändamålet med denna uppsats är att söka gifva en föreställning om de svenska *klosterbandens* utseende och beskaffenhet. Materialet härtill är hämtadt i Uppsala universitetsbiblioteks rika samlingar af medeltida bokhandskrifter. Då Gustaf Vasa vid reformationens genomförande i vårt land upplöste klostren och lade beslag på deras ägodelar, lät han föra äfven deras bibliotek till Stockholm, där de förvarades på Gråmunke- eller Riddarholmen i det gamla franciskanerklostret. Det viktigaste af de dithörda klosterbiblioteken var det stora Vadstenabiblioteket. År 1620 skänkte Gustaf Adolf de på Riddarholmen under namn af det kungliga biblio-

teket förvarade bokskatterna till Uppsala universitet och lade sålunda grunden till det nuvarande universitetsbiblioteket. Det är på så sätt vi nu äro lyckliga att äga en ytterst värdefull samling gamla klosterböcker, bland hvilka den afgjordt största kontingenten intages af Vadstenacodexarna. —

Ett vanligt klosterband bestod enklast af tvenne träskifvor beklädda med olika slags skinn, vanligast kalf- eller svinskin, stundom äfven hjort eller rådjursskin. Det berättas någon gång, särskildt från England, huru de fromma munkarne gingo på jakt. Räckte deras egna ägor icke till, fingo de tillåtelse af någon närboende slotts-herre att afjaga hans marker och fingo då behålla köttet af det fällda villebrådet för refektoriet och huden för biblioteket. Skinnen bereddades olika, ibland glättades det, ibland fick ludden sitta kvar. Färgade band äro mycket vanliga; det var i synnerhet

kalfskinnet, som lämpade sig härtill och som färgades än brunt och rödt, än grönt och blått. Det gråa och gula svinskinnet var dock mest användt, naturligtvis för sin styrkas skull. Ej alltid var underlaget af trä, rätt ofta fästes skinnet på papp eller kartong, till hvilket icke sällan togos hopklistrade blad från gamla handskrifter. Så kunna dessa gamla bokband i sig ofta gömma sällsynta manuskript, hvilka rikligen löna forskarens mödor. Bandet hölls ihop med ett eller flera knäppen. Ett sådant knäppe utgöres vanligen af ett tjockt läderband, som från främre pärmens kant går öfver till bakre pärmens midt, där det slutar i ett litet smalt metallstycke, som hakas i en där befintlig nit eller spik. Äfven vanliga spännen, som hakas fast i pärmens kant förekomma, fast något senare. De utgöras ofta af cisilerade metallstycken med någon figur eller

inskriftion som Maria, Jesus o. d. Till ett sådant band hör äfven en titellapp af pergament eller skinn, på hvilket bokens innehåll kortfattadt angifves i omsorgsfullt präntad piktur. Denna titellapp sitter i de flesta fall på bakre pärmen och täckes oftast med en hornskifva, infattad i en ram af tunna metallbeslag. Ett dylikt nu beskrifvet klosterband i sin enklaste form visar bild 1.

Hos andra former af band är det mest framträdande draget de olika skyddsanordningar, som vidtagits för att göra bandet starkt och uthålligt och bevara det för slitning. Det är hufvudsakligen på grund af dessa anordningar, som mången gammal värdefull handskrift blifvit bevarad till vår tid. Så t. ex. fästes i bandets fyra hörn och på midten knappar af olika storlek, än af ben (bild 2), än af metall (bild 3); afsikten härmed var en dubbel, dels skulle bandet

så litet som möjligt slitas genom beröring med pulpeten eller bordet, dels skulle skinnet därigenom hållas sträckt. Knapparnes form och utseende variera på många sätt. Bild 3 visar ett i Stockholms gråbrödrakloster bundet band med prydliga spikhufvuden. Till ett fullt utrustadt band hörde äfven metallbeslag i hörnen och på midten; dessa äro rätt ofta af ett vackert arbete med fint utförda ciseleringar. Men ej sällan gick man till öfverdrift, och bilden 4 visar ett dylikt band i litet kvartformat, täckt med otypliga, tunga järnbeslag. Detta band är visserligen icke svenskt, utan härstammar från Ermelandsbiskoparnas bibliotek i Frauenburg, som af Gustaf Adolf under hans preussiska krig eröfrades och skänktes till Uppsala, men dylika band saknades ej heller i de svenska klosterbiblioteken.

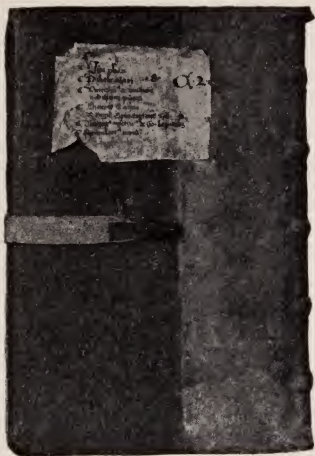
Det var icke blott mot tidens tand

utan äfven för tjufvar, som man sökte bevara böckerna, något som förefaller helt naturligt, när man betänker det stora värde böcker på den tiden ägde. I öfre kanten af ena pärmen fästes en järnkedja af rätt grof konstruktion, medels hvilken boken fastlästes vid pulpeten eller det ställe, där den låg. Detta var vanligt i synnerhet med dyrbarare böcker och med sådana, som hade sin plats på ett bestämdt ställe i kyrkan, där de voro i dagligt bruk i och för gudstjänsterna. En dylik »codex catenatus» eller kedjebok, som tillhört Stockholms franciskanerkloster, visar bild 7. I förbigående kan omnämnas ett annat mindre materielt medel mot boktjufvar, som under denna tid försöktes. På något af de första bladen inskrefs en slags förbannelse öfver den, som orättmätigt tillägnade sig boken i fråga. Den kände Sigtunapriorn Israel Erlandsson dedicerar sålunda en

handskrift till munkarne i sitt kloster, hvilken dedikation slutar med ungefär följande ord, öfversatta till svenska: Hvem som utan brödernas tillstånd aflägsnar denna bok eller illasinnadt förstör denna tillegnan, anathema öfver honom!

En annan form af band, som är rätt vanlig, är det s. k. *halfbandet*. Då boken ansågs mindre dyrbar eller då kanske skinnet ej räckte till, nöjde man sig med att endast skinnbekläda ryggen och en större eller mindre del af sidorna. Resten af träskifvan är lämnad obetäckt, såsom synes af bild 5. Äfven *pergament* användes ofta som bindningsmaterial. Å många dylika band fästes utanpå pergamentet i ryggen tunna skifvor af horn, någon gång af trä eller metall, med genom-borrade hål, i hvilka de sömmar, som fasthöllo läggen, gingo. Någon gång finnas utsirningar i hornskifvan och tomrummen äro då fyllda med någon

hvit metall. Oftast drages bakre pärmen öfver den främre, där den fasthålles medels snören, som upplindas på knappar, hvilka samtidigt fästa det hopvikna pergamentet på den främre pärmen. Det är ej sällsynt att finna dylika band, till hvilka pergamentet är taget direkt från gamla manuskript. Någon gång påträffas s. k. *dubbla band*, då skinnet äfven täcker pärmarnas innersida, där det bildar ett slags ficka eller portfölj.

Det är i synnerhet under 13- och 1400-talen, som dessa olika former af bokband äro förhärskande. Af bokbindarenamn känner man ännu så länge endast ett från denna tid i Sverige, nämligen den 1405 aflidne Petrus Johannis Stekare, en af de sju första lekmännen i Vadstena kloster. Om honom säges i klostrets diarium, att han var väl förfaren i att binda böcker och dessutom en skicklig glasmästare.

Mot slutet af 1400-talet påträffa vi de första *blindpressningarne* på svenska band, d. v. s. med stämplar, utan guld, åstadkomna figurer och ornamenteringar i skinnet. Dylika blindpressningar hafva föregåtts dels af direkt på skinnet målade eller ritade figurer, dels af för hand i lädret utskurna ornamenteringar. Sådana band äro dock mera sällsynta. Denna stil, den rent gotiska, är i Sverige influerad från nordtyskt håll. Särskildt Vadstena kloster, i hvars bibliotek dylika band blefvo vanliga med 1500-talets ingång, stod ju i liflig beröring med Lübecks bokvärld. De två munkar, som där åren 1491—92 öfvervakade tryckningen af den heliga Birgittas uppenbarelser hos Bartholomæus Ghotan, hvilken som bekant spelat en stor roll i vår svenska boktryckerihistoria, torde under denna tid hafva ökat sina kunskaper i bokbinderi och till och med hemfört stämplar. Att de

äfvén studerat boktryckerikonsten torde framgå däraf, att någon tid därefter ett tryckeri uppsattes i Vadstena kloster, hvilket dock efter mycket kort tids verksamhet nedbrann år 1495. — Det var i synnerhet i det brunfärgade glättade kalfskinnet som stämplars intrycktes. Dessa kunde vara dels enklare såsom linjer och rutor, dels mera konstnärliga. Stilerade blommor, rosor och aklejoj, eller djurfigurer, lejon, hundar o. d. omväxla på dessa band i brokig oordning. Så småningom börjar man urskilja ett midtelparti, där en större stämpel anbragtes, och omkring hvilket sedan de mindre stämplarne sattes i rader. Stämplarnes placering växlar för öfrigt i det oändliga, äfvensom deras utseende. Bandslingror med »Maria», »Jesus» och helgonnamn påträffar man ofta. På tyska och franska band händer det någon gång, att bokbindaren i dylika bandslingror

stämplat sitt namn eller sina initialier, upplysningar, som äro mycket värdefulla för studiet af bokbinderiets historia. Och ju längre fram på 1500-talet man kommer, desto konstnärlicare blifva stämplarne, desto talrikare och djärfvare äro motiven. Det framgår af flera omständigheter, för hvilka en redogörelse ej lämpar sig här, att det egentligen är på två ställen i Sverige, som bokbinderiet florerar vid tiden omkring år 1500, nämligen i Vadstena och i Stockholm. Uppsala nämnes äfven, men torde ej hafva varit af sådan betydelse som de först nämnda orterna. I Stockholm lät den bekante gardianen Kanutus Johannis i gråmunkeklostret på Riddarholmen renovera och binda en del klostret tillhöriga handskrifter på 1480- och 90-talen. Dessa band (se bild 7) hafva rönt tydligt lübeckiskt inflytande, hvilket framgår af stämplarne. En af dessa utgöres nämligen af en tvåhöf-

dad örn, staden Lübecks vapen. I Vadstena återigen bindas böcker under de sista decennierna af 1400-talet af en viss Niels, troligen lekbroder i klostret. Hans band karakteriseras af en utmärkt hållbarhet och styrka och de enkla stämplar, ett 10-tal till antal, som han eller hans efterföljare använda, påträffas blott på Vadstena-band. Ett dylikt hittills obeaktadt svenskt bokband visar bild 6.

Af dessa rader torde framgå, att våra gamla bokband äro väl förtjänta af ett mera ingående studium, ett studium, som med all säkerhet skulle blifva mycket givande samtidigt som det skulle öppna ett nytt rikt fält för utforskandet af en föga beaktad gren af de svenska konsthandtverken.

375-0671

31197 11959 9071

BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY

